

ВІДГУК

офіційного опонента,

доктора історичних наук, професора, професора кафедри
інформаційної діяльності та зв'язків з громадськістю Київського
національного університету культури і мистецтв

Новальської Тетяни Василівни

на дисертацію **Волошина Дмитра Андрійовича «Адаптивні
стратегії та практики українських бібліотек в умовах суспільних криз
(2014-2026 рр.)»**,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 029 – «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»

Актуальність теми дослідження. Представлена до захисту дисертаційна робота Дмитра Андрійовича Волошина порушує і розкриває нагальні питання адаптованості сучасної бібліотечної практики до кризових та трансформаційних процесів у суспільстві. Динаміка інформаційного середовища та глобалізаційні виклики змушують бібліотеки виходити поза межі функцій накопичення й кураторства даних, утверджуючись як активні соціокультурні та комунікаційні інституції з гнучкими адаптаційними механізмами.

Особливого значення ця проблематика набуває в українських реаліях останнього десятиліття. Початок російської агресії у 2014 р., пандемія COVID-19 та пов'язані з нею карантинні обмеження, а згодом повномасштабне вторгнення у 2022., мали суттєвий вплив на функціонування бібліотек, поставивши перед ними комплекс нових викликів та завдань, пов'язаних із забезпеченням безперервного доступу до інформації, збереженням бібліотечних фондів і культурної спадщини, переходом та організацією дистанційного бібліотечного обслуговування користувачів, підтримкою найбільш вразливих категорій населення, а також боротьбу із дезінформацією та інформаційними загрозами.

У цьому аспекті науковий інтерес становить вивчення досвіду вироблення бібліотеками адаптивних механізмів, що забезпечують їхнє функціонування в умовах різних за характером впливу суспільних криз. Особливого значення набуває можливість простежити наступність застосування таких практик, оскільки напрацьовані дистанційні, цифрові та організаційні інструменти в умовах пандемії COVID-19 надалі були використані й трансформовані відповідно до умов повномасштабної війни. Відтак дослідження бібліотечної діяльності у визначених автором хронологічних межах дає змогу розглянути адаптацію не лише як ситуативну реакцію на окремі виклики, а як процес накопичення, переосмислення та подальшого застосування відповідного досвіду.

Таким чином, актуальність обраної Д. А. Волошиним теми визначається, з одного боку, суспільною значущістю бібліотек як інформаційних, культурних та комунікаційних інституцій, а з іншого – необхідністю дослідження механізмів їхнього функціонування та трансформації в умовах різних кризових явищ. Хронологічне охоплення періоду в межах 2014 – 2026 рр. створює можливість комплексно простежити зміни у діяльності українських бібліотек в умовах гібридної війни, пандемічних обмежень та повномасштабного вторгнення, що визначає наукову та практичну значущість проведеного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведено у межах комплексної наукової теми Національної юридичної бібліотеки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, узгоджене з дослідницькими темами: «Комплексні бібліотечно-інформаційні продукти і послуги в галузі соціально-правового інформування в умовах інформаційного суспільства» (№ державної реєстрації 0122U001888, 2022-2024 рр.) «Інструментарій бібліотечного обслуговування суспільного запиту в інформаційно-комунікаційній інфраструктурі взаємодії особистості, суспільства та влади» (№ державної реєстрації 0125U001108, 2025–2027).

Мета дисертаційної роботи безпосередньо відповідає актуальній науковій проблемі виявлення та осмислення адаптивних механізмів українських бібліотек в умовах суспільних викликів. Для досягнення поставленої мети здобувачем було визначено та послідовно розв'язано комплекс взаємопов'язаних завдань, що охоплюють теоретично-методологічний, історико-аналітичний, функціональний та прикладний складники дослідження. Така побудова дослідницької траєкторії забезпечує логічний перехід від з'ясування стану наукової розробленості проблеми та формування понятійно-методологічної бази до комплексного аналізу трансформацій бібліотечної діяльності в умовах суспільних криз та обґрунтування напрямків подальшого розвитку адаптивних механізмів. Відповідність визначених завдань меті дослідження простежується як у структурі дисертаційного дослідження, так і в отриманих результатах.

Реалізацію мети дисертант розпочинає з розв'язання комплексу завдань теоретико-методологічного характеру. У межах цього було глибоко та всебічно з'ясовано рівень наукової розробленості проблеми забезпечення стабільної та ефективної бібліотечної діяльності в умовах суспільних викликів, визначено комплекс методів і підходів до її системного дослідження, а також уточнено та систематизовано понятійний апарат. Методологічна основа роботи поєднує історіографічний, історичний, історико-порівняльний, аналітично-оглядовий методи, а також методи систематизації, класифікації, узагальнення та емпірико-соціологічні інструменти, що надало можливість розглянути досліджувану проблематику з різних аспектів та забезпечити комплексність отриманих результатів. Окремий напрям становить історична ретроспектива адаптаційних процесів в українській бібліотечній справі кінця XIX – першої половини XX століття, що дала змогу простежити передумови та наступність реагування бібліотек на суспільні зміни. Такий підхід дозволяє розглядати сучасну адаптацію не як принципово нове явище, а як процес, пов'язаний із попереднім досвідом функціонування бібліотечних інституцій в умовах криз.

Наступний блок завдань безпосередньо пов'язаний із дослідженням функціонування бібліотек у період 2014-2026 рр. У цьому контексті автором здійснено систематизацію проблем та завдань, з якими зіштовхнулися бібліотеки в умовах російської збройної агресії, пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення. Здобувач дослідив трансформацію традиційних напрямків бібліотечної діяльності, а також роль бібліотек як соціальних інституцій у підтримці внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців, ветеранів та українських біженців закордоном. Окрему увагу приділено інституційному забезпеченню освітніх, культурних і наукових процесів, а також функціональному потенціалу бібліотечних інституцій у забезпечення інформаційної та психологічної стійкості суспільства.

Завершальний блок завдань має виражену прикладну та організаційно-технологічну спрямованість і пов'язаний із виявленням та узагальненням конкретних адаптивних механізмів і практик бібліотечної діяльності. У роботі проаналізовано роль інформаційно-аналітичної діяльності, медіаграмотності, цифрових та дистанційних форм роботи, а також соціокультурних практик у забезпеченні стійкості бібліотек в умовах суспільних криз. Важливим етапом цього дослідження стало виявлення та аналіз читацьких практик та ролі книги в умовах російського полону серед українських військовослужбовців на основі емпіричного матеріалу. Узагальнення отриманих результатів дало змогу сформулювати пропозиції щодо подальшого розвитку та вдосконалення механізмів забезпечення стабільної й ефективної діяльності українських бібліотек в умовах суспільних викликів.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційна робота характеризується послідовною структурою, логічною побудовою, взаємозв'язком між поставленою метою, завданнями, основними положеннями і висновками дослідження. Обґрунтованість результатів

забезпечується опрацюванням значного масиву наукових джерел, нормативних та інформаційно-аналітичних матеріалів, а також використання комплексу загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Сформульовані висновки та рекомендації логічно впливають із результатів проведеного наукового дослідження, відповідають його меті й завданням та засвідчують належний рівень наукової обґрунтованості дисертаційної роботи.

Наукова новизна дисертаційної роботи Волошина Д. А. полягає у вирішенні актуального наукового завдання, яке передбачає виявлення адаптивних бібліотечних механізмів на різних етапах суспільних викликів (2014-2026pp.), визначення історичних передумов їхнього формування та розвитку на сучасному етапі. Зокрема, дисертантом було вперше здійснено системне узагальнення та класифікацію адаптивних бібліотечних практик у контексті еволюції суспільних викликів новітнього періоду; запропоновано компаративний аналіз історичного досвіду українських бібліотек і бібліотекарів кінця XIX – першої половини XX століття щодо вироблення та застосування адаптаційних інструментів в умовах кризових і екстремальних ситуацій; комплексно досліджено специфіку функціонування бібліотек як інституцій суспільної стійкості у процесі підтримки та реінтеграції найбільш вразливих категорій населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців, ветеранів, українських біженців за кордоном, а також військовослужбовців, звільнених із російського полону; на основі розробленої авторської анкети було проведено опитування та виявлено й проаналізовано специфіку читацьких практик і роль книги у підтримці психоемоційного стану та стійкості військовослужбовців в умовах неволі.

Наукові результати полягають у збагаченні уявлень про функціональний потенціал бібліотечних інституцій як важливої складової інформаційної безпеки та психологічної стійкості суспільства в умовах гібридної війни, пандемійних обмежень та повномасштабного вторгнення, а також у вдосконаленні методичних засад інституційного забезпечення

безперервності освітніх, наукових, і культурних процесів в умовах релокації та дистанційної роботи бібліотек. Подальшого розвитку в роботі набули уточнення терміносистеми бібліотекознавства через конкретизацію понятійного апарату, що описує трансформацію бібліотечної діяльності під впливом сучасних суспільно-політичних соціокультурних викликів, а також теоретичне обґрунтування перспектив практичного застосування напрацьованих адаптивних механізмів для подолання наслідків кризових явищ та стратегічного планування діяльності бібліотечної галузі у майбутньому.

Теоретична і практична значущість результатів дослідження полягає в поглибленні наукових уявлень про адаптивні бібліотечні механізми в умовах суспільних викликів та систематизації основних напрямів адаптації бібліотек на різних етапах кризових умов. Теоретичні положення та результати дослідження можуть бути використані для подальшого розвитку наукових засад розуміння бібліотеки як соціального інституту, здатного адаптувати напрями своєї діяльності відповідно до суспільних змін. Практичні результати можуть бути використані бібліотечними установами різних типів для вдосконалення адаптивних механізмів, розроблення послуг, спеціалізованих програм і соціальних ініціатив. Результати вивчення читацьких практик військовослужбовців, звільнених із полону, та визначення ролі книги, отримані на основі авторської анкети й проведеного опитування, можуть бути використані для вдосконалення бібліотечної підтримки цієї категорії населення, зокрема у застосуванні бібліотерапевтичних практик в умовах війни.

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових публікаціях та апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення, висновки та результати дисертаційного дослідження Д. А. Волошиним оприлюднено у 16 наукових публікаціях, із яких 4 статті надруковано у наукових фахових виданнях України, 2 статті – у зарубіжних фахових виданнях, 8 публікацій – у збірниках матеріалів міжнародних і

всеукраїнських наукових конференцій у період з 2023 по 2026 роки та 2 публікації, які додатково відображають зміст дисертації. Тематика публікацій співвідноситься з основними змістовими напрямками дисертації та відображає послідовність розгортання дослідницького задуму.

Достатньо широкою є апробація результатів дослідження, які представлялися на міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях. Тематика наукових заходів охоплювала актуальні питання розвитку бібліотечної справи, інформаційної діяльності, культури, комунікації та міжнародних комунікацій, що забезпечило представлення результатів дослідження у відповідному науковому середовищі.

Оцінка змісту дисертації, її завершення в цілому. Дисертація складається з анотації українською та англійською мовами, списку публікацій здобувача з теми, змісту, вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків у кінці розділів та загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 280 сторінок, основний текст – 203 сторінки, список використаних джерел містить 371 позицію. Структура та логіка викладу матеріалу в дисертаційній роботі Д. А. Волошина відображають послідовну реалізацію поставленої наукової мети та завдань.

У **вступі** здобувачем концептуалізовано актуальність обраної теми, що зумовлена необхідністю наукового осмислення досвіду бібліотек із вироблення та застосування адаптивних механізмів, які забезпечують ефективне функціонування і розширення соціальних функцій в умовах сучасних суспільно-політичних та соціокультурних викликів. Визначено мету, завдання, об'єкт і предмет; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; охарактеризовано методологічну базу дослідження; наведено відомості про особистий внесок здобувача, апробацію результатів дисертації та публікації Д. А. Волошина.

Перший розділ присвячено теоретико-методологічним засадам та понятійній базі дослідження адаптивних практик бібліотек в умовах

суспільних викликів. Здобувач здійснює ґрунтовний історіографічний аналіз, всебічно та глибоко проаналізувавши праці як українських, так і зарубіжних науковців, доводить, що на сьогодні у бібліотекознавстві відбувається активне дослідження діяльності бібліотек в умовах суспільних криз, головним і актуальним піком яких є період російської агресії від 2014 р. до сьогодні, проте, як зазначає автор, попри високий рівень наукового інтересу до різних аспектів окресленої проблеми, проведений аналіз джерел демонструє недостатню систематизацію та узагальнення адаптивних механізмів і практик у діяльності бібліотек (с. 45).

Позитивним результатом дослідження є здійснене здобувачем уточнення таких понять, як «адаптивні бібліотечні механізми» (с.49– 50), «психологічна стійкість» (с.51) «бібліотерапія» (с.51), що дозволило сформулювати теоретичну основу для подальшого дослідження проблематики адаптивних бібліотечних механізмів в умовах суспільних викликів.

У **другому розділі** розглядаються суспільно-політичні виклики як чинник трансформації діяльності бібліотек. Автор аналізує ретроспективу функціонування бібліотек під час криз і збройних конфліктів XIX–XX ст. На основі здійсненого наукового аналізу історичного досвіду діяльності бібліотек в Україні та за її межами в умовах війн, окупацій та політичних репресій Д. А. Волошин виокремлює та називає головні виклики з якими стикалися бібліотечні установи у своїй роботі у ці періоди: фізичне знищення приміщень і фондів, цензурні обмеження, вилучення книг, дефіцит ресурсів, кадрові проблеми, ідеологічний тиск та доводить, що попри ці труднощі, бібліотечна та видавнича діяльність продовжувалася завдяки міжнародній підтримці, кооперативним ініціативам, самоорганізації бібліотечних працівників та приховуванню фондів. Здобувач використовуючи широкий фактичний матеріал доводить, що досвід бібліотек у воєнний час підтверджує їхню значущість у збереженні історичної пам'яті, підтримці освіти та культурної ідентичності навіть у найскладніших умовах (с.79).

Аналізуючи бібліотечну діяльність на початку російської агресії (2014-2022рр.), адаптацію бібліотек до умов пандемійних обмежень, функціонування та стійкість бібліотек в умовах повномасштабного вторгнення автор розкриває та обґрунтовує групи викликів, що постають перед бібліотеками в різні періоди, робить висновок про їхню циклічність, доповнення один одного, зміну інтенсивності впливу та форм прояву, що надає бібліотечним установам практичне підґрунтя для вироблення ефективних механізмів роботи та швидкої адаптації до нових викликів наступних етапів (с.121) .

Третій розділ має виражений прикладний характер і присвячений функціональній трансформації українських бібліотек в системі забезпечення суспільної стійкості. Здобувач деталізує бібліотечні сервіси для соціальної адаптації, реінтеграції та підтримки постраждалого від війни населення (зокрема внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців, ветеранів та біженців), забезпечення безперервності освітньої, наукової і культурно-мистецької діяльності в умовах соціальних потрясінь, а також роль бібліотечних інституцій у системі забезпечення інформаційної, ментальної та психологічної стійкості суспільства. Отже, результати проведеного наукового дослідження продемонстрували, що бібліотеки виступаючи багатофункціональними інституціями відіграють важливу роль у підтримці ВПО, військових, ветеранів та членів їхніх родин, а також українських біженців за кордоном сприяючи не тільки інформаційній підтримці, а й забезпечуючи психологічну, культурну, соціальну підтримку, що сприяє швидкій інтеграції цих категорій населення у нові середовища. (с.148)

У **загальних висновках** підсумовано результати дослідження, що засвідчують розв'язання важливого наукового завдання – виявлення адаптивних бібліотечних механізмів на різних етапах суспільних викликів (2014–2026 рр.) та визначення історичних передумов їх формування і розвитку в сучасних умовах.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушень академічної доброчесності. Порушень академічної доброчесності у дисертаційній роботі Д. А. Волошина не виявлено. Дисертація є самостійним, завершеним науковим дослідженням, усі результати дослідження отримані автором особисто.

В цілому позитивне враження від дисертаційної роботи Д. А. Волошина не виключає деяких зауважень і аспектів, які варто було б наголосити у роботі:

1. Оскільки в дисертації досліджуються події, які тривають безпосередньо у момент завершення роботи, доцільним видається висвітлення питання як саме було дотримано принципу наукової об'єктивності та відстороненості (історизму) при аналізі процесів «живої історії»? Дотичне питання – чи можна вважати сформований у 2024-2026 рр. досвід уже завершеним адаптивним циклом, чи це лише оперативне реагування?

2. Аналізуючи «стійкість та адаптивність», яким чином у дослідженні було враховано зворотний бік процесу – інституційні втрати (закриття бібліотек, руйнування інфраструктури, виїзд кадрів, втрата фондів на окупованих територіях)? Як ці деструктивні чинники впливають на загальну оцінку адаптаційного потенціалу бібліотечної системи України?

3. Позитивно оцінюючи опитування, присвячене ролі книги та бібліотечним практикам у житті людей, які пройшли через полон, здобувачу варто було б більш детально зупинитись на його висновках, подати у додатках результати анкетування у вигляді графіків, діаграм тощо.

Проте зазначені зауваження мають рекомендаційний характер і не знижують позитивної оцінки проведеного дослідження.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Загальний висновок про дисертаційну роботу. Дисертація Волошина Дмитра Андрійовича «Адаптивні стратегії та практики українських бібліотек в умовах суспільних криз (2014–2026 рр.)» є самостійною науково-дослідною

роботою, яка за актуальністю, науковою новизною, практичним значенням відповідає вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31 травня 2019 року) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 507 від 03 травня 2024 року), а її автор, Волошин Дмитро Андрійович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри інформаційної
діяльності та зв'язків з громадськістю
Київського національного університету
культури і мистецтв

Тетяна НОВАЛЬСЬКА

